

בְּסִמּוֹךְ לַיּוֹם שָׁבוּ חָשְׁכוּ עֵינֵיהֶם שֶׁל הַמוֹנִי בֵּית יִשְׂרָאֵל עִם פְּטִירָתוֹ שֶׁל הַגָּאוֹן הָאֲמִתִּי, מוֹרְנוּ רַבִּי חַיִּים עוֹזֵר גְּרוֹדְזִינְסְקִי זצ"ל, [בִּה' מִנְחָם-אָב ת"ש].

אֲדִיר הָיָה חֲפָצוֹ שֶׁל רֹאשׁ הַיְשִׁיבָה, הַגְּרָא"י פִּינְקֵל, מֵאִז הִגִּיעוּ לוֹיִלְנָה, לְהַקְדִּים רְפוּאָה לַמָּכָה וּלְהַעֲבִיר אֶת תִּלְמִידוֹ מִבְּעוֹד מוֹעֵד לְאַרְץ מִבְטָחִים. יוֹתֵר מִכֹּל הַשְׁתוּקָה לְהַעֲתִיק אֶת הַיְשִׁיבָה לְאַרְץ-יִשְׂרָאֵל — מִשְׁכָּנָה הַטְּבָעִי שֶׁל הַתּוֹרָה; שְׁעָלֶיהָ כָּבֵד נִתְנָבֵא הַנְּבִיא יוֹאֵל "כִּי בָהֵר צִיּוֹן וּבִירוּשָׁלַיִם תִּהְיֶה פְּלִיטָה". בְּכוּוֹן זֶה הִתְמַקְדּוּ בְּאוֹתָהּ תְּקוּפָה מְרַב מֵאֲמָצִיו.

שְׁעָרֶיהָ שֶׁל הָאֶרֶץ — הַנִּתְּוֶנָה תַּחַת שְׁלֹטוֹן הַמַּנְדַּט הַבְּרִיטִי — כָּבֵד הָיוּ אִז נְעוּלִים כְּמַעַט לַחֲלוּטִין. הַכְּנִיסָה אֵלֶיהָ לֹא הָיְתָה אֲלָא בְּסֶרְטִיפִיקָט — אֲשֶׁרָה מִטַּעַם שְׁלֹטוֹנוֹת הַמַּנְדַּט. הַ"סֵּפֶר הַלְבֵן" הַיְדוּע־לְשִׁמְצָה שֶׁפָּרְסְמוּ הַבְּרִיטִים בִּשְׁנַת תרצ"ט, צִמְצַם מֵאִד אֶת מִסְפַּר הַסֶּרְטִיפִיקָטִים הַשְּׁנִיתִי — לְכַדִּי פָחוֹת מֵעֶשְׂרִית מִמִּסְפָּרָם שֶׁל הָרוֹצִים לַעֲלוֹת. הַשְּׁלִיטָה עַל חֻלְקַת הַסֶּרְטִיפִיקָטִים הָיְתָה בְּעֶקְרָהּ בִּיַּדִּי הַסּוֹכְנוֹת הַיְּהוּדִית — שֶׁהַעֲנִיקָה אוֹתָן תְּעוּדוֹת יְקָרוֹת-מִפְּז קֹדֶם כֹּל לְאַרְגוּנִים וּלְתַנּוּעוֹת הַנֶּעֶר הַקְּשׁוּרִים אֵלֶיהָ. הַסְּכּוּי לְהַשִּׁיג כְּשֶׁל־שִׁמְאוֹת וְחֻמְשִׁים סֶרְטִיפִיקָטִים — לְכֹל בְּנֵי הַיְשִׁיבָה, לְמִנְהַלִּיהָ וּלְמִשְׁפַּחוֹתֶיהָ — לֹא הָיָה מִזְהִיר כָּלֵל וּכְלָל.

רֹאשׁ הַיְשִׁיבָה הַגְּרָא"י פִּינְקֵל הַקְּדִישׁ בְּאוֹתָם יָמִים אֶת כָּל כּחוֹ וּמֵאֲדוֹ לְמֵאֲמָצִים לְהַשְׁגֵּת סֶרְטִיפִיקָטִים. הוּא פָּנָה אֶל כָּל בְּעָלֵי-הַשְּׁפָעָה בְּנוֹשְׂאֵי זֶה בְּמִכְתָּבִים אֲרָכִים שֶׁל בִּקְשָׁה וְתַחֲנוּנִים, בְּתַאֲרוֹ בְּהִמָּית לֵב אֶת מִצְבֵּה הַקְּשָׁה שֶׁל הַיְשִׁיבָה בַּגְּלוּת וְאֶת הַסְּכָנוֹת הַנּוֹרָאוֹת הַמְּרַחְפוֹת עָלֶיהָ. גַּם אֶל מַחְלַקַּת הָעֲלִיָּה שֶׁל הַסּוֹכְנוֹת לֹא נִמְנַע מִלְּפָנוֹת — עַל אֵף הַסְּכּוּיִים הַקְּלוּשִׁים שֶׁשָּׁם יַעֲנוּ לַעֲתִירָתוֹ; בְּמִיָּחָד הַפְּצִיר בְּאֶחָד מִבְּעָלֵי הָעֲמֻדָה בַּסּוֹכְנוֹת — מִשֶּׁה שְׁפִירָא, מִיָּדְעוֹ מִשְׁכָּבֵר, יְהוּדִי שׁוֹמֵר מִצְוֹת, שְׂאֵכֵן שְׂאֵף לַעֲזֹר לַיְשִׁיבָה אֶף הַדָּבָר לֹא עָלָה בְּיָדוֹ.

להשתדל בדבר הישיבות, וגם לטובת הרבנים הפליטים שרוצים להעתיק מקומם לארץ-הקדש, אף כי גם אחרי הרשיון, הנסיעה לעת עתה קשה מאוד... אף מקוים כי יקלו בזה".

לאחר חזת דעת זו מרבן של כל בני הגולה — קם הרב הרצוג ונסע ללונדון (את הסכמתה של הסוכנות היהודית לכך השיג באחור רב, רק לאחר שהתחייב כי יבטחו מראש מקורות-הכנסה לאחזקתן של הישיבות שתעלינה לארץ). בפירה הבריטית נפגש עם אישי ממשל שונים — שרחשו לו הערכה רבה — ובהשתדלותם הגיע אל הקונסול הרוסי בבריטניה, מאיסקי, ושטח בפניו את בקשתו (אליה צרף גם תזכיר בכתב שבו הסביר מדוע מתבקשת ברית-המועצות — ממניעים אנושיים ומוסריים — לסיע בהצלתם של פליטים נרדפים ולאפשר להם לשוב לארץ אבותיהם).

בדרך הטבע קלושים היו הסכומים כי ברית-המועצות האנטישמית — בראשותו של הצורר הקשוח סטאלין — תענה לבקשה זו, אף למרבית הפלא היתה התשובה חיובית. לאחר המתנה מורטת-עצבים של חדשים מספר הודיע הקונסול מאיסקי לרב הרצוג כי שלטונות מוסקבה גאותו להעניק לפליטים — שבידיהם סרטיפיקטים לארץ-ישראל — אשרות מעבר ואפשרות לנסע דרך אוֹדֶסָה.

להצלחה פחותה מזו זכה הרב הרצוג בהשתדלותו לקבל סרטיפיקטים עבור אלפי בני הישיבות ששהו אז בליטא. הבריטים (שחששו כל הזמן מן הערבים, פן יתעורר זעמם לנכח עליה יהודית גדולה לארץ-ישראל) לא רצו אפלו לשמע על פמות כזאת של סרטיפיקטים.

בכל זאת, הביאה השתדלותו העצומה ישועה לרבים. הבריטים — מתוך "התחשבות וכבוד למנהיגים רוחניים ודתיים" — גאותו להקצות מספר נכבד של סרטיפיקטים לרבנים ידועי-שם

מבין הפליטים. בדרך זו נצלו בשנת תש"א עשרות רבנים גדולי תורה, שהצליחו לצאת דרך ברית-המועצות ולהפליג ארצה מנמל אודסה — בזכות אשרות המעבר שהעניקו להם הרוסים. בניהם היו: הגאון מברסק, הגרי"ז סולוביצ'יק; הגאון רבי חזקיהו יוסף מישקובסקי; הגאון רבי אליעזר מנחם מן שף; הגאון רבי דוד פוברסקי; הגאון רבי דוד זוכובסקי; הגאון רבי חיים קריזוירט; ורבים אחרים — ראשי ישיבות, רבני קהלות מפרסמות וקברניטי הדור.

גם ראש הישיבה הגרא"י פינקל, לאחר שכל המאמצים שעשה בשבתו בליטא לא נשאו פרי — החליט לעלות לארץ בעצמו ולפעל ממנה למען השגת סרטיפיקטים לבני הישיבה — ואף הוא ובנו, הגאון רבי ביניש, נמנו על היוצאים דרך אודסה.

כך היתה אודסה — עיר-הנמל הסואנת שעל חוף הים השחור, שכבר מאות שנים קדם לכאן שמשה לגדולי הדורות כנמל יציאה לארץ ישראל (לתלמידי הגר"א ולתלמידי הפעש"ט), — לתחנה פלאית בנתיב ההצלה שהכינה ההשגחה לשארית הפליטה של מרביצי התורה.

אמנם הקדמנו מעט את המאחר — ונשוב לשנת ת"ש. בליטא היה ראש הישיבה, הגאון הגדול, רבי אליעזר יהודה פינקל שקוע כל פלו במאמצים הנואשים להשיג סרטיפיקטים למאות תלמידיו. אישיות נוספת שאתה יצר קשר באותם-ימים היה הרב רבי משה בלוי זצ"ל, אז — יושב-ראש "אגדת ישראל" בארץ-ישראל וממנהיגי "הישוב הישן" בירושלים. קשר-מכתבים תכוף התנהל ביניהם לטכס עצה להעלאת הישיבה לארץ. המכתב הראשון (מתוך מכתבים רבים שתעדו במחקר שנעשה על "אגרות ועדיות בעניני הצלה") נשלח בכ' במרחשון ת"ש — שבועות

הישיבה? לאן יכתתו תלמידיה את רגליהם באשר כל העולם
"הנאור" נעול בפניהם?

המחשבות הללו הדידו שנה מעיניו של הגאון הגדול, רבי
אליעזר יהודה פינקל והלכו עליו אימים.

למרבֵּה מפח־נפשו נוכח כי הסכוי לקבל סרטיפיקטים הולך
ונגזז. גם הרב הרצוג ורבי משה בלוי — עם כל רצונם העז
לעזור — קצרה ידם. קשיחותם של הבריטים לא ידעה פשרות,
ואפלו אישי הצמרת הבכירים ביותר של היהדות הדתית בארץ
לא הצליחו לרככה. דוֹקא באותם ימים נוראים של ערב־שוֹאָה,
שבהם נסו פליטים יהודים לאין־ספור (יותר מרַבֵּה מליטא לבדה,
ומאות אלפים משאר הארצות הכבושות!) להגיע למולדתם —
ונעלו שערי ארץ הקדש בפני בניה!

לא נותרה ברירה אלא להפנות את מאמצי היציאה לכוונים
אחרים. האם תמצא ברחבי העולם מדינה אחרת שבה יוכלו בני
הישיבה למצא מקלט?

בשלב זה החל הגרא"י פינקל — מאכזב מרה מסכויי העליה
לארץ — להטות אֶזֶן לדברי מקורביו שדברו על לבו לנסות
ולהשיג אשרות־כניסה לארץ מקלט אחרת, תהיה אשר תהיה.

כדאי לציין שדרכונים אלו כבר השגו חדשים לפני כן ביזמת
בכירי תלמידי הישיבה.

היזמים העקריים לפנייה לאפיק־הצלה זה (אף־על־פי שנראה
כה מפקפק!) היו שנים מגדולי החבורה של תלמידי מיר —
רבי אריה ליב מאלין ורבי חיים ויסקר. שני התלמידים הללו
— מפלגים בתורה ובעלי תריסין בזכות עצמם — היו הרוח
החיה גם בכל שאר היזמות והפעלות שנקטו כדי לחלץ את
הישיבה מן המלקחים הקומוניסטיים. ראש הישיבה, הגאון הגדול,
רבי אליעזר יהודה פינקל — שכבד מאד את דעתם והרבה

להתחשב בה — קבל בהשפעתם את ההחלטה בדבר הדרכונים הפולניים.

אם יעזר ה' ובאחד הימים תוצר הודמנות לצאת לארץ מקלט זו או אחרת, מן ההכרח שיהיו בידיהם דרכונים בעלי תקף כצד הכרחי לקראת הגירה לכל מקום שהוא!

הדרכונים הפולניים היו רחוקים מלהיות "בעלי תקף". מדינת פולין כבר לא היתה קיימת על המפה, וממשלתה הגולה — היושבת בלונדון — היתה בעלת סמכות מוסרית בלבד — "ממשלת צללים". רב מדינות העולם לא הפירו בה, וממילא גם לא בדרכונים שהנפיקה. בקרב אזרחי פולין לשעבר שהיו זכאים לקבל "דרכונים" אלה — לא היה להם כל בקוש. בכל זאת — בטובע הנאחז בקנה קש — החליט ראש הישיבה, הגרא"י פינקל, לנצל את משענת הקנה הרצוץ הזה. הואיל ורבים מתלמידי מיר היו בעלי אזרחות פולנית, הורה להם להסדיר לעצמם "דרכונים" פולניים.

היה זה בחור מהישיבה, יעקב עדרמן שמו, שנסע לקובנה וקשר קשרים עם הנציגות הפולנית ששכנה בבנין הקונסוליה של בריטניה. בשפה הפולנית הרהוטה שבפיו בקש דרכונים לכל תלמידי הישיבה, בשלש מאות דרכונים, וקבל אותם אף-על-פי שמקבלי הדרכונים לא הופיעו בשגרירות. וכל מה שהיה בידו לא היתה אלא תמונתו של כל אחד ואחד. בשעת מעשה לא עשו זאת אלא מתוך ציוות להוראתו של רבם. לאחר זמן לא רב התברר פי בחסדי שמים היו ה"דרכונים" הללו — שאיש לא האמין בתועלתם — הבסיס הראשון להצלחה!

היה זה בסוף חרף ת"ש. בעודו מתלבט בענין, נכנס לתמונה אחד מפעילי ההגירה הידועים, ד"ר זרח ורהפטיג, שאביו — הגאון רבי ירוחם אשר ורהפטיג — היה מידידי ראש הישיבה הגרא"י ררר לפני המלחמה האחד מצומח ימית הצעיר המרובה

שְׁלִיחוֹתוֹ שֶׁל רַבִּי אֱלִיעֶזֶר פּוֹרְטְנֹוּי הִכְתָּרָה בְּהַצְלָחָה. בְּפִקְחוֹתוֹ וּבִכְשָׁרוֹנוֹ הַמִּיָּחָד הִצְלִיחַ לְמַצֵּא מְסֻלוֹת לְלֵב הַקּוֹמִיסַר הַגּוֹי וּלְקַבֵּל מִמֶּנּוּ מִידַע רַב-עֵרָף. חֹוֹת הַדַּעַת שֶׁשָּׁמַע מִפִּי הַיְּתָה בְּלִתִּי-שִׁגְרָתִית לְחִלּוּטִין וְדִרְבָּנָה אֶת רֹאשֵׁי יְשִׁיבַת מִיר לְהִתְעַנֵּן בְּכוּוֹנֵי הַגִּירָה שֶׁעַד אַז לֹא נָתְנוּ אֶת דַּעְתָּם כָּלֵל עֲלֵיהֶם.

"אִם לַעֲצָתִי תִשְׁמָעוּ, עֲלֵיכֶם לִשְׁנוֹת לִגְמָרִי אֶת יַעֲדֵיכֶם", הִסְבִּיר הַקּוֹמִיסַר, מְדִינָאֵי עֲתִיר-נִסְיוֹן וּבָקִי מְאֹד בְּתַחֲוִים פְּעֻלָּתוֹ. "הַסְפּוּי לְהַגִּירָה לְחֻלְקוֹ הַמַּעֲרָבִי שֶׁל הָעוֹלָם אֵינוֹ סָבִיר כָּלֵל. כָּל מְדִינוֹת הַמַּעֲרָב הֵן בְּחֻזְקַת סִפְנָה. גַּם אוֹתָן שֶׁעֲדִין הֵנּוּ גִיטְרָלִיּוֹת — עֲתִידוֹת לְהַכְנִס לְתַחֲוִים הַמְּלַחֲמָה בְּמַקְדָּם אוֹ בְּמֵאָחֶר. עֲלֵיכֶם לָלֶכֶת דּוֹקָא לְכוּן הַהֲפוּךְ — לְכוּן הַמְזָרְח הַרְחוֹק, הַרְחֵק כָּכֵל הָאֲפָשֶׁר מֵאֵשׁ הַמְּלַחֲמָה. אַחַת הָאֲפָשָׁרִיּוֹת הַטּוֹבוֹת בַּמְזָרְח הִיא שִׁנְחָאֵי, עִיר קוֹסְמוֹפּוֹלִיטִית — שְׂאִינָה בְּבַעֲלוּתָהּ שֶׁל שׁוּם-מְדִינָה, וְאֵין צֶרֶךְ בְּאַשְׁרֵת-כְּנִיסָה אֵלֶיהָ. יִתְכַּן שְׂכַדָּאֵי לָכֶם לְהַשְׁתַּדֵּל לְקַבֵּל מִהַרוֹסִים אֲשֶׁרֶת מַעֲבָר דֶּרֶךְ אֶרֶץ וּלְצֹאת בְּנִתִּיב זֶה לְשִׁנְחָאֵי!".

רַבִּי אֱלִיעֶזֶר פּוֹרְטְנֹוּי הִפְתַּע לְחִלּוּטִין. הַמְשָׁגִים "הַמְזָרְח הַרְחוֹק" וְ"שִׁנְחָאֵי" הִלְמוּ בוֹ בְּזֵרוּתָם. כְּמִרְבִּיתָם שֶׁל בְּנֵי הַתּוֹרָה בְּאוֹתָם אֲזוּרִים שֶׁל אִירוּפָּה הַמְזָרְחִית, הַסְפּוּנִים בְּאַרְבַּע אֲמוֹת שֶׁל תּוֹרָתָם, לֹא הִרְבָּה לִשְׁמַע עַל חֻלְקֵי תָבֵל שֶׁהָיוּ מִחוּץ לְרִכּוּזֵי הַתְּפוּצָה הַיְּהוּדִית. הַשְּׁמוֹת צִלְצְלוּ בְּאָזְנוֹ כְּמְשָׁגִים עֲרִטִילָאִיִּים, מְפֻשְׁטִים, נִקְדוֹת חֲסֻרוֹת-מְשָׁמְעוֹת עַל מַפֵּת הָעוֹלָם. הִיָּה זֶה כְּמַעַט כְּאֵלוֹ הִצִּיעַ לוֹ הַקּוֹמִיסַר לְנִסּוֹת לְהַגֵּר אֶל מַעֲבָר לְנֶהַר הַסְּמִבְטִיּוֹן אוֹ הָרִי הַחֲשָׁף...

הוּא חָשַׁשׁ שֶׁיְהִיָּה כְּמִתְעַתֵּעַ בְּעֵינָי רַבּוֹ כְּשִׁישׁוּב אֵלָיו עִם הָרַעְיוֹן הַ"מְטָרֶף" שֶׁל הַקּוֹמִיסַר. וְאַכֵּן, אַף רֹאשׁ הַיְּשִׁיבָה, הַגְּרָא"י פִּינְקֵל, הִגִּיב בְּתַחֲלָה בְּתַדְהֵמָה מְחֻלָּטָה. גַּם רֹאשֵׁי יְשִׁיבוֹת אֲחֵרִים שֶׁחָפְּשׁוּ מְקוֹם-מְקֻלָּט לַיְּשִׁיבוּתֵיהֶם, עֲסָקְנֵי צְבוּר וּפְעִילֵי הַגִּירָה שֶׁהוּבְּאוּ בְּסוֹד הָעֲנָנִין — הִתְקַשּׁוּ "לַעֲכָל" אוֹתוֹ. גְּבוֹת רַבּוֹת

הורמו בהפתעה: "שנחאי? בסין?? יש שם יהודים בכלל? מה נעשה שם אנחנו — קמץ פליטים יהודיים — בתוך ים האדם של מיליארדי סינים, בארץ זרה ומוזרה ששום-אדם אירופי אין לו משג מלשונה ומהליכותיה? איך אפשר לחיות במקום שאין בו קהלה יהודית? מי יעזר לנו שם, וממה נתקיים? הרי זה כמעט בטפוס על הירח..."

[במאמר מסגר יש לצין שבשנחאי התקיימה אז, מזה כמאה שנים, קהלה יהודית מבוססת, אם כי שונה מאד באורחותיה מקהלות מזרח אירופה; אך דבר קיומה לא היה ידוע לרבים מיהודי פולין וליטא].

בכל זאת, ככל שנתברר לפליטים עד כמה מצבם נואש — התחיל הרעיון להכות שרשים בלבם. המציאות האכזרית טפחה על פניהם ללא רחם. מיום ליום נתמעטו הסכומים למצא מקלט באחת מארצות המערב. אחד מראשי עסקני הצבור, הרב מרגליות מפרושקוב, פתח את רגליו בקובנה בין שגרירותיהן של יותר משלשים מדינות, מתחנן על נפש הפליטים המבקשים מקום-מקלט — ובכלן נענה בסרוב מחלט. בינתיים הלכו והתרבו הסימנים כי הפבוש הרוסי מתקרב, וחלק נפר מהמדינות כבר התחילו לסגר את שגרירותיהן בקובנה בירת ליטא. שוב לא היה אפילו ממי לשמע את התשובה השלילית...

הימים נקפו, חסרי תוחלת, ללא קרן אור. תמונת המצב הצטיירה במלא קדרותה; וכפי שמתאר רבי אלחנן הרצמן בספרו "גם ההצלה": בחדש ניסן, שנת ת"ש, כבשו הגרמנים את דנמרק ונורווגיה, ועל-ידי כך סגרו על המוצא של הים הבלטי — הדרך היחידה ליציאה מליטא דרך הים. בתחלת אפריל כבשו הגרמנים את הולנד ובלגיה, ועל-ידי כך נסגר גם הנתיב האירי מליטא. ביי"א איר כבר נכבשה צרפת לגרמנים. ממשלת רוסיה לא אפשרה אז לתושבי ליטא לעבור דרך ארצה, לא לנמל אודסה שממש

הפליגו רבים לארץ ישראל, ולא לנמל ולדיבוסטוק, שמשם הפליגו
אחר-כך ליפן. שעריו של העולם החפשי סגורים ומסגרים!

באותם ימי-יאוש החלו רבים להזכר בהצעתו של הקומיסר
לענייני פליטים בדבר המזרח הרחוק ושנחאי... אולי טמונה ההצלה
באותם-מקומות באפסי ארץ, שאבותינו ואבות אבותינו לא שערום
ולא שמעו את שמם?

היה זה כאלו נבא אותו קומיסר ולא ידע מה נבא. אכן
ההשגחה העליונה הועידה את שנחאי הרחוקה להיות עגן ההצלה
של שארית הפליטה. אמנם עד שנחאי עוד היתה הדרך ארכה,
זרועה מהמורות לאין קץ, אפופה באלפי סימני שאלה – ונסים
גלויים נדרשו כדי להגיע אליה.